

Külföldi nemzeti akadémiák: az Orosz Tudományos Akadémia – Hamza Gábor sorozata

Mikor és milyen célból alapították a legfontosabb tudományos társaságokat? Hogyan változott a felépítésük és szerepük az idők folyamán? Egyebek mellett ezekre a kérdésekre válaszol a nemzeti tudományos akadémiákat bemutató sorozatában Hamza Gábor akadémikus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa. Első írásában az Orosz Tudományos Akadémia történetét ismerteti.

2020. JÚNIUS 30.

1. Az Orosz Tudományos Akadémiát (*Rosszijszkaja Akagyemija Nauk*) I. (Nagy) Péter cár (1682–1725) alapította 1724-ben azzal a céllal, hogy az Orosz Birodalmat Európához közelítse, mintegy „europaizálja”. Itt utalunk arra, hogy I. (Nagy) Péter 1721. október 22-től hivatalosan az Orosz Birodalom (*Rosszijszkaja imperija*) névre keresztelte át az Oroszországot, és ebből következően az uralkodó hivatalos címe az egész Oroszország császára (*Imperator Vszerosszijszkij*) lett. Nem kétséges, hogy a nemzeti, „birodalmi” Akadémia alapítását is az új alapokra helyezett Orosz Birodalom nemzetközi tekintélye megszilárdításának szándéka motiválta.

Az alapítás utáni kezdeti stádiumban az Akadémiának kizárólag nem orosz, komoly nemzetközi reputációnak örvendő külföldi tagjai voltak. A világhírű svájci matematikus, Leonhard Euler és az ugyancsak svájci fizikus, Daniel Bernoulli az elsők között lettek az Orosz Tudományos Akadémia tagjai. Az Orosz Tudományos Akadémia hivatalos nyelve alapításának idején és még később is a latin és a német volt. Ez eltérést jelentett például a Magyar Tudós Társaságtól (Magyar Tudományos Akadémiától) nyelvi vonatkozásban. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az Orosz Tudományos Akadémián kivételesen nemzeti nyelven, oroszul is sor került előadások tartására.

A XVIII. század derekától orosz tagokat is választott az akadémia, így például Mihail Vasziljevics Lomonoszovot (1711–1765). Igen szoros volt a kapcsolat az Akadémia és az 1755-ben a tudományokat pártoló Erzsébet orosz cárnő (1741–1762) által Lomonoszov kezdeményezésére alapított Moszkvai Állami Egyetem között. Ez a

kapcsolat megszakítás nélkül fenmaradt az Orosz Tudományos Akadémia és az egyetem (egyetemek) között.

Az Orosz Tudományos Akadémia épülete Szentpéterváron. Az itáliai Giacomo Quarenghi tervei alapján épült 1783 és 1789 között.<https://mos-holidays.ru>

A cári Oroszországban az Akadémia elnökét maga az uralkodó, a cár, illetve cárnő nevezte ki. Az Orosz Tudományos Akadémia első választott elnöke Alekszandr Karpinszkij volt, akinek megválasztására a cári Oroszország, az Orosz Birodalom 1917-ben bekövetkezett összeomlását követően került sor. Az 1920-as és az 1930-as években az Orosz Tudományos Akadémia „integrálódott” a szovjet önkényuralmi rendszerbe. Ennek sajnálatos következménye az akadémia függetlenségének, autonómiájának megszüntetése, teljes mértékű felszámolása volt. Az Akadémia számos tekintélyes tagja a sztálini önkényuralom áldozata lett. Nem egy rendes és levelező tagját koholt vádakkal, bírósági ítélet alapján vagy anélkül kivégezték, száműzték (büntetőtáborba küldték) vagy bebörtönözték.

Az Orosz Tudományos Akadémia az 1836-ban elfogadott statútum alapján eredetileg három szekcióra (Fizikai és Matematikai Osztály, Orosz Nyelv és Irodalom Osztálya, valamint Történelemtudományi és Filozófiai Osztály) tagolódott. Ez az alapszabály csaknem száz éven át, 1927-ig volt hatályban. Az Akadémia új, megreformált struktúrájának kialakítására az 1935-ben elfogadott új statútum alapján került sor. 2. 1963-ban alakították ki a jelenlegi szervezetet. Kilenc osztály helyett tizenöt létesült, egyúttal három szekció kialakítására is sor került. Az első, a fizikai, technikai és matematikai szekció hat osztályt – az osztály elnevezése oroszul *otgyelenyije* –, a kémiai, technikai és biológiai szekció öt osztályt, a társadalomtudományi szekció

pedig négy osztályt foglal magában. Az 550 rendes és levelező tag döntő többsége, mintegy 80 százaléka az első két osztályhoz tartozott.

A négy társadalomtudományi osztály az alábbi: Történettudományi Osztály, Irodalom- és Nyelvtudományi Osztály, Filozófiai és Jogtudományi Osztály, Közgazdaságtudományi Osztály. Ezt a struktúrát követték tendenciaszerűen a Szovjetunióhoz tartozó tagköztársaságok tudományos akadémiái is. A különbség inkább csak abban mutatkozott, hogy a 14 tagköztársaság – Oroszországnak nem volt önálló akadémiája, mivel az azonos volt a Szovjet Tudományos Akadémiával – akadémiáinak tagjai között a rendes és a levelező tagok szinte egyenlő arányban voltak jelen.

3. A Szovjetunió 1991 decemberében történő megszűnését követően az Orosz Tudományos Akadémia új struktúrájának kialakítására került sor: jelenleg a korábbi tizennyolc helyett kilenc osztályra tagolódik. Az egyes osztályok több tudományterület képviselőit foglalják magukban. Említést érdemel, hogy az 1991. november 21-én kihirdetett elnöki rendelet (*ukáz*) hangsúlyozza az Akadémia egysége fenntartásának szükségességét. Jelenleg a rendes tagok létszáma 700, a levelező tagok száma pedig meghaladja az 500-at.

A Szovjetunió megszűnését követően az Akadémia visszanyerte a sztálini korszakban elvesztett függetlenségét. A függetlenség ára azonban költségvetésének jelentős mértékű csökkentése volt. További súlyos problémát jelentett a *brain drain*, azaz az Akadémia által fenntartott kutatóintézetek tudományos munkatársainak tömeges méreteket öltő külföldre vándorlása. Ez a folyamat ma is tart. Az Akadémia reformjának igazolásául döntően ez a jelenség szolgált, szolgál századunk második évtizedében.

Az Orosz Tudományos Akadémia nemzetközi összevetésben is igen nagy számú, mintegy félezer kutatóintézetet tartott fenn. A kutatók száma meghaladta az 55 ezret. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy a Lengyel Tudományos Akadémia kutatóintézeteiben dolgozó kutatók száma alig több mint 2 ezer. Az Akadémia költségvetése, pontosabban állami költségvetési előirányzata 2013-ban 67,8 milliárd rubel volt. Ez az összeg körülbelül kétmilliárd amerikai dollárnak (US) felelt meg.

4. A reform leglényegesebb eleme az volt, hogy az Akadémia és az Akadémiához tartozó intézetek tulajdonát képező vagyoni eszközök az újonnan létrehozott Tudományos Szervezetek Szövetségi Ügynökségére (Hivatalára) szálltak át. További lényeges eleme volt a reformnak (amelyet a reformról rendelkező törvény ki is mondott) az Orosz Tudományos Akadémia, az Orosz Mezőgazdasági Tudományos Akadémia és az Orosz Orvostudományi Akadémia egyesülése. Ilyen módon egyfajta „megaakadémia” jönne létre. Az Orosz Állami Duma Tudományos és Technológiai Bizottságának egyik tagja, Alekszandr Degtyarjov a reformot egyenesen I. (Nagy) Péter cár reformjához hasonlította. Nézete szerint az Orosz Tudományos Akadémia reformja, amely a tudományt a piacgazdaság követelményeihez igazította, az ország modernizációjának fontos eszköze.

Dmitrij Livanov, az Orosz Szövetségi Köztársaság oktatási és tudományos ügyekért felelős minisztere 2013 szeptemberében annak a nézetének adott hangot, hogy a

tudományos kutató függetlenségét a tudományos kutatás területén maximális mértékben biztosítani kell. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy az Akadémia kereskedelmi (üzleti) és tulajdoni funkcióit – menedzsment – az újonnan létrehozott Tudományos Szervezetek Szövetségi Ügynökségének (Hivatalának) kell a jövőben ellenőriznie. Alekszandr Degtyarijov szerint a tervezett reform nem csökkenti az Akadémia jogosítványait, mivel a kutatási pályázatok érdemi elbírálása és a döntéshozatal továbbra is az Akadémiát illeti meg. A reform kérdésében Vlagyimir Putyin, az Orosz Szövetségi Köztársaság elnöke is támogatóan foglalt állást. Fontos kiemelni, hogy az Állami Tudományos és Oktatási Bizottság 2013. december 20-án tartott ülésén az államfő még az Akadémia vagyona átruházásának tárgyában a döntés elhalasztását (moratóriumot) javasolta, pontosabban indítványozta.

5. Említést érdemel, hogy az Orosz Tudományos Akadémia és a központi kormányzat közötti konfliktus 2005-ben kezdődött. Dmitrij Livanov, ekkor az Orosz Szövetségi Köztársaság oktatási és tudományos ügyekért felelős miniszterhelyettese (tehát nem minisztere) volt az, aki az akadémia számára hivatalos formában új stratégiát, azaz működési kört javasolt. A központi kormányzat részéről bizonyos mértékű kompromisszumra való hajlandóság mutatkozott. Erre utaló jel volt az, hogy az Akadémia reformjáról rendelkező törvénytervezet (projekt) néhány rendelkezését, szakaszát módosították. Ma már tudjuk, hogy ez és a már korábban, 2013 októberében javasolt elhalasztás (moratórium) valóban a reform felfüggesztését, pontosabban elhalasztását jelentette.

6. Az Orosz Tudományos Akadémia tagjainak többségében nem kis meglepetést váltott ki az, hogy az államfő, Vlagyimir Putyin, 2013 októberében a Tudományos Szervezetek Szövetségi Ügynökségének (Hivatalának) élére a tudományos élettel kapcsolatban nem lévő „hivatalnok” Mihail Kotyukov pénzügyminiszter-helyettest nevezte ki. Mihail Kotyukov kinevezésére annak ellenére került sor, hogy Putyin elnök korábban ígéretet tett arra, hogy erre a posztra a tudományos élet képviselőjét fogja jelölni, illetve kinevezni. Ma már ismeretes az, hogy az Orosz Tudományos Akadémia 2013 májusában megválasztott elnöke, Vlagyimir Fortov, aki korábban a tervezett reform ellenzője volt, a módosított reformot nem ellenezte. Jelenleg még nincs elég információ arról, hogy az Orosz Tudományos Akadémia milyen szerepet kap az Orosz Föderáció tudományos életének irányításában.

Lementve:

https://mta.hu/mta_hirei/kulfoldi-nemzeti-akademiak-hamza-gabor-sorozata-110707

2025.03.21.